

Микола Ільницький

УДК 82.09(477)“19”(092)

“МАВ У СОБІ ЩОСЬ СКОВОРОДИНСЬКОГО...” (МИХАЙЛО МУХИН)

У статті розглянуто життя і творчість українського літературознавця і публіциста Михайла Мухина, одного із представників націоналістичної орієнтації в суспільно-політичному та літературно-мистецькому русі в Західній Україні та еміграції 20–30-х рр. ХХ ст. Увага зосереджена на інтерпретації вченим постаті М. Драгоманова, його концепції федералізму та дискусії із цього питання у контексті ідеологічних протистоянь того часу, аналізі творчості поетів-“вістниківців”, проаналізовані також статті критика про українські мотиви в тогочасних польській, російській та французькій літературах.

Ключові слова: Михайло Мухин, Михайло Драгоманов, федералізм, “вістниківці”, націоналізм, українські мотиви, стиль, ескіз.

Mykola Il'nyts'kyi. “He had something of Skovoroda in himself...” (Mykhailo Mukhyn)

This article takes a closer look at life and works of Ukrainian literary scholar and political writer Mykhailo Mukhyn, a representative of nationalist orientation in the socio-political as well as literary and artistic movement in western Ukraine and in exile in the twenties and the thirties of the 20th century. It focuses on Mukhyn's interpretation of Drahomanov and his concept of federalism reread in the context of ideological struggle of the time, and on Mukhyn's analysis of writings by the poets known as ‘visnykivtsi’ (those belonging to the magazine “Visnyk”/“The Herald” circle). The author pays special attention to those papers of Mukhyn which examine Ukrainian motives in the contemporary Polish, Russian and French literature.

Key words: Mykhailo Mukhyn, Mykhailo Drahomanov, federalism, the “Visnyk” circle, nationalism, motive, style, sketch.

“Для сучасного читача в Україні ім'я Михайла Мухина майже нічого не говорить” [25, 610], – так почав статтю про цього літературознавця і публіциста, особливо активного в період міжвоєнного двадцятиліття, українознавець із Словаччини Микола Неврлий. І хоча розвідка його “М. Мухин і літературна молодь Закарпаття” була надрукована в журналі “Сучасність” ще у 1999 р., він міг би повторити ці слова й сьогодні. Стаття, як випливає з її назви, охоплює один аспект творчої діяльності М. Мухина – його участь у тогочасному літературному процесі на Закарпатті, аспект, найближчий М. Неврлому, який до цієї молоді й сам належав: Закарпаття, по-тодішньому Підкарпаття, входило тоді до складу Чехословаччини.

У чеській столиці та інших місцях країни проживало і навчалося багато української молоді як із західноукраїнських земель, так й емігрантів зі Східної України, як і сам автор названої статті (тоді студент Карлового університету, недавно репатрійований з України, а сьогодні – іноземний академік НАН України Mikulaš Nevrlý). Власне, у статті йдеться не лише про літературну молодь Закарпаття, а ширше – про еміграційне середовище того часу, зокрема про поетів, яких одні називають представниками Празької школи, а інші – “вістниківцями” (не будемо торкатися полеміки із цього питання).

Творчі зацікавлення М. Мухина були, звісно, значно ширшими, але вони все ж зосереджувалися навколо кількох центральних проблем, про які маємо намір повести мову. Його важко поставити поряд з іншими тодішніми еміграційними вченими з огляду на неакадемічність стилю, гостру публіцистичність та спосіб публічного й особистого життя, що робить його певною мірою ізгоєм за власним вибором.

Утім знаємо про його життя, як і про творчість, не надто багато. Про життя – переважно зі спорадичних спогадів, зокрема, і фактів, наведених у статті М. Неврлого, спогадів Марка Антоновича та з кількох некрологів. Щодо творчості – теж існує прогалина, бо, крім праць під власним прізвищем та кількома псевдонімами (Читач, Гридень), він підписувався псевдонімами і криптонімами, яких, за спогадами сучасників, було більше двадцяти, а бібліографії цих публікацій наразі нема та й навряд чи скоро буде.

Отже, на основі доступного й того, що не викликає сумніву, окреслимо три лінії творчих інтересів Михайла Мухина: праці антидрагоманівського циклу; аналіз творчості покоління поетів націоналістичної орієнтації, що зосереджувалося навколо журналу “Літературно-науковий вістник” (з 1933 року. – “Вістник”); українська тема у світовій (переважно англійській, німецькій, польській, російській, французькій) літературі. Ця розвідка, безперечно, не повна, та все ж, гадаю, охоплює діапазон творчих зацікавлень ученого і критика й буде стимулом для подальших наукових пошуків.

Але спершу основні дати життя і творчості М. Мухина. Народився він 9 вересня 1894 р. у Києві. У питанні, хто були його батьки, є розбіжності. У некролозі часопису “Визвольний шлях” написано, що батько дослідника був світським професором Київської духовної академії [4, 1053]. Натомість М. Неврлий стверджує, що, “згідно з легендою, а може, й дійсністю, Михайло Мухин був сином російського адмірала, мати була українкою” [25, 610]. У тому чи тому випадку постає питання про джерела формування його національної свідомості. Можливо, першопоштовхом до пробудження українськості був материнський вплив у дитинстві. Але самоусвідомлення з’явилося, вочевидь, пізніше, імовірніше, у час навчання в Київській гімназії, де його співучнями були Юрій Русов і Максим Рильський. Євген Маланюк у статті “Рильський в п’ятдесятиліття” зазначає, що Михайло Мухин колись навіть гостював у маєтку Рильських [15, 315]. Разом із Максимом вони переклали українською мовою комедію Шарля ван Лерберґа “Пан”, яка була опублікована 1918 р. журналі “Шлях”.

Згодом Михайло студіював романо-германістику в Київському університеті. У цей час відбувалися бурхливі події. Боротьба за незалежність України не оминає студентського середовища, це сприяло зростанню патріотичних почуттів молоді. Втім М. Неврлий оповідає легенду про юнака, що закохався у вродливу оперну співачку, яка “перевела” його в українську віру. Потім він розчарувався в ній, але від віри не відрікся. Хоч світогляд значно більший від романтичного захоплення, проте легенда має свою привабливість і підносить людину над прозою життя...

Після поразки національно-визвольних змагань, у яких невідомо чи брав якусь участь М. Мухин, він емігрує 1920 р. до Польщі, відтак перебирається до Чехословаччини, живе у Празі та Подєбрадах. Чи продовжував він освіту і де саме, невідомо, зрозуміло хіба те, що був співзасновником Центрального союзу українського студентства (1923) і редагував журнал “Студентський вісник” (1921–1923).

До празького періоду діяльності М. Мухина належать статті “Українські мотиви у літературі польській та московській” та доповнення до неї “Українські мотиви

в польській літературі останніх років” та “Україна в московській літературі останніх років” (опубліковані в журналі “Книголюб” (Прага) у 1928–1930 рр.), а також “Україна у французькій літературі 1920–1930 рр.” (“Студентський вісник”, Прага, 1930). Та найбільшу увагу зосередив критик і публіцист на “розвінчанні” культу М. Драгоманова. Свій погляд на суспільно-політичні ідеї вченого та його діяльність він виклав у працях “Драгоманов без маски” (1934) та “Більше світла: М. Драгоманов (1841–1895) на тлі своєї доби” (1935). Перша друкувалася на сторінках журналу “Вістник” (1935), а друга в “Самостійній думці” (Чернівці, 1936), обидві з’явилися окремими відбитками.

У середині 1935 р. М. Мухин покидає Прагу й переїздить на Закарпаття, щоб приєднатися до процесу пробудження національної свідомості українців, які протягом століть зазнавали мадяризації, а останніми часами ще й чехізації та русифікації, позаяк на Срібній землі опинилося багато білогвардійських офіцерів та шовіністично налаштованої інтелігенції. М. Мухин згуртував навколо себе молодих літераторів, деякі з них стали згодом відомими поетами та прозаїками: Зореслав, А. Гарасевич, І. Ірлявський, І. Кошан, С. Росоха, М. Лелекач, Ю. Шерегії та ін., знайомив їх із творчістю еміграційних поетів Є. Маланюка, Л. Мосендза, Ю. Липи, О. Теліги, Ю. Клена.

На особливій ролі М. Мухина у становленні молодого покоління літераторів Закарпаття як українських письменників наголошує М. Неврлий, який був особисто знайомий із критиком та іншими діячами культури цього краю: “Своїми багатющими знаннями, до яких входило кілька західних мов (казали, що в дитинстві він мав гувернанток) зі світової культури, він радо ділився з іншими. Був безплатним консультантом, рецензентом, а деколи й автором всяких семінарських, дипломних і докторських праць. Такої безкорисливої й морально чесної людини я ще не зустрічав. Мухин мав у собі щось сковородинського: жив собі, як божа пташка, коли хтось платив йому за працю, – брав, але сам гонорару не вимагав. Знаючи ці його властивості, деякі добрі його знайомі й земляки приймали його до себе мешкати. За те він радо підучував їх дітей” [25, 617].

Але після вторгнення угорських військ у Карпатську Україну М. Мухин через Відень повертається до Праги і працює у видавництві “Пробоем”, а в час німецької окупації його забрали на примусові роботи у Південну Німеччину, де він залишився до кінця життя. Жив без допомоги в будинку для інвалідів, без нарікань у м. Равенсбурзі, у якому й помер 3 вересня 1974 р. Марко Антонович у посмертному спогаді дає йому таку характеристику: “Там, де він опинявся, розмова ставала завжди цікава, інтригуюча і жвава. <...> М. Мухин ставав мовби центром, довкола якого формувалося творче мистецьке життя. В цьому відношенні його перебування в Празі, і в Подєбрадах, і на Закарпатті дали плоди, яких нікому з української літератури ніколи не стерти. Своїм сократівським способом життя, байдужістю до матеріальних земних багатств він корисно відрізнявся від свого довілля, яке, ніде правди діти, часом його осуджувало, часом і нехтувало ним, а все ж без таких людей, як Мухин, життя стає біднішим, буденнішим, нецікавим” [2].

Коли ж розпочалася літературознавча та публіцистична діяльність М. Мухина? М. Неврлий у цитованій статті “М. Мухин і літературна молодь Закарпаття” пише, що він друкувався у таборовому журналі “Веселка”, який виходив 1922–1923 рр. у польському місті Каліші. Можливо, друкувався там під псевдонімом, бо я переглянув увесь комплект цього часопису, але прізвища Мухина не знайшов. Утім найважливіше з’ясувати не псевдоніми та криптоніми, цим займаються колись бібліографи та книгознавці, а увиразнити ідеологічні та естетичні засади.

Найбільше уваги, як уже зазначалося, він приділив постаті М. Драгоманова – видатного українського вченого і суспільно-політичного діяча другої половини XIX ст., погляди і діяльність якого в першій половині XX ст. опинилися в центрі гострого протистояння між його прихильниками і противниками. Така поляризація була викликана конкретною історичною ситуацією, а саме поразкою Визвольних змагань. Частина інтелігенції, серед них багато учасників боїв за незалежну Україну, політичних діячів, звинувачували у поразці України керівників Української Народної Республіки, зокрема М. Грушевського, які поділяли ідею М. Драгоманова, що український революційний рух повинен розвиватися як складник загальноросійського, і Україна здобуде автономність у межах федерації з Росією.

Особливо непримиренну антидрагоманівську позицію відстоювали представники радикальної націоналістичної позиції на чолі із Дмитром Донцовим, трибуною яких був журнал “Літературно-науковий вістник” (“Вістник”). У статті “Драгоманов і ми” Донцов виокремлює три тези Драгоманова, які категорично заперечує: “Перша – се признання спасенності московських культурних впливів, і то не лиш для наддніпрянців, але й для галичан, друга – гадка, що Україна бореться не з чужою державою, лиш з певним політичним режимом (царським), третя, – що національно-державні інтереси народу повинні підпорядковуватися класовим інтересам сеї чи іншої держави” [9, 122]. Для Донцова неприйнятною була думка, що Україна повинна боротися не за власну незалежність, а за зміну державної системи, а український народ може здобути політичну свободу шляхом федералізації. “Досить пригадати собі фразеологію українського національного руху до 1917 р. і цілу опортуністичну політику Центральної Ради і Директорії супроти Москви, – стверджував Донцов, – щоби переконатися, що драгоманівщини в тім усім magna pars fuit” [9, 125-126]. Українська культура, на думку Донцова, теж не повинна розвиватися як частина загальноросійського руху і так долучатися до загальноєвропейського процесу, а шукати свій власний шлях до нього.

Ці основні засади, підкріплені багатьма прикладами, лежать в основі двох основних антидрагоманівських праць М. Мухина “Михайло Драгоманов без маски” та “Більше світла: М.П. Драгоманов (1841–1895)”. У першій автор простежує становлення поглядів М. Драгоманова, починаючи від позицій “молодого москвофільства” до цілісної системи поглядів, у другій розкриває прийняття ідей Драгоманова у громадсько-політичному середовищі в різний період. Він окреслює хвилі коливання резонансу драгоманівських ідей від їх заперечення до впливу на суспільний рух. Так, він не приймає тезу про те, що поява ідей Драгоманова відповідала потребам часу і вони знайшли поширення у тогочасних обставинах. Він стверджує, що, навпаки, Драгоманов був для своєї доби білим круком, його поглядів не поділяла більшість представників української інтелігенції 1870–1890-х рр. “За життя йому не довелося бачити тріумф своїх ідей, вони стали епідемічно поширюватися серед української інтелігенції вже по його смерті, але найбільшого поширення досягли в добі між першою і другою революцією (роки 1905–1917). Саме в ті часи ціла майже вся тогочасна українська тогочасна преса на Наддніпрянщині була в руках, які за висловом Д. Овсянико-Куліковського, “свято берегли пам’ять” Драгоманова: щоденник “Рада” був у руках свого видавця Євгена Чикаленка й таких беззастережних драгоманівців, як Сергій Єфремов, щомісячник “Літературно-науковий вістник” був у руках Михайла Грушевського, який зовсім не переняв від попереднього редактора, Івана Франка, його критичного ставлення до Драгоманова” [16, 114]. Цитата виступає зразком способу мислення Михайла Мухина. Він різко й безкомпромісно ділить постаті і друковані органи на “рго

et contra” за принципом чорне і біле, рай і пекло, друг і ворог, обминаючи відтінки, переходить.

Так, були такі безкомпромісні опоненти М. Драгоманова, як Іван Нечуй-Левицький, Олександр Кониський, але ніяк не можна назвати серед них І. Франка, який багато в чому формувався під його впливом, розходження почалися значно пізніше й посилювалися хворобою Франка. Михайло Грушевський не перебрав журнал “Літературно-науковий вістник” із Франкових рук, часопис заснований 1898 р. Науковим товариством імені Шевченка, головою якого був тоді М. Грушевський. Попри те, що Агатангел Кримський і Борис Грінченко гостро полемізували із Драгомановим, вони високо цінували його як ученого і суспільно-політичного діяча. Серед тих, що відійшли від Драгоманова, – Дмитро Антонович, Павло Тучапський та ін., але вони бачили як позитивні, так і негативні сторони його світогляду. Бо важко уявити, що “беззастережний драгоманівець” Сергій Єфремов був прихильником ідей федералізму.

У книжках М. Мухина багато свідчень, цитат на підтвердження його позицій. Але знову ж таки можемо знайти немало фактів, які хоч і не спростовують, та принаймні істотно коригують його твердження. Так, Борис Грінченко під псевдонімом П. Вартовий написав різкий критичний відгук на брошуру М. Драгоманова “Оповідання про заздрих богів”, але це не завадило письменнику цінувати його як ученого і громадського діяча, а після смерті М. Драгоманова, знайти зворушливі слова співчуття і визнання його заслуг перед Україною. У статті “Над труною М. Драгоманова” Б. Грінченко писав: “Перворядний учений та публіцист, чоловік з величезною ерудицією, з широким сміливим розумом, він міг так обороняти права своєї країни і взагалі права всяких знедолених народів, як ніхто інший. Його наукові й літературні заслуги, його заслуга як політичного борця не могли не звертати на себе уваги усієї Європи, не могли не викликати від неї шаноби” [6, 123]. А. Кримський, теж один з опонентів М. Драгоманова, який згодом назвав себе Савлом, котрий став Павлом, а в листі до Михайла Павлика (лист був опублікований у журналі “Народ” (1895, ч. 12) про смерть М. Драгоманова писав, що “після Тарасової смерті Україна ще не зазнала такої великої втрати...” [13, 675].

Кажуть, що по смерті людини про неї треба говорити або добре, або ніяк. Вони обрали “добре”. І для цього вибору вони мали свої вагомі аргументи, передусім те, що М. Драгоманов в останні роки, попри заяви, що його погляди не змінювалися, поступово еволюціонував від загальноросійської до української орієнтації. Ця еволюція помітно проглядається, приміром, у статті “Де тонко, там рветься”, що була відгуком на замітку А. Хв-ка (А. Кримського) “Співробітництво українців у галицьких часописах”, де автор полемізував щодо того, чи варто українцям-наддніпрянцям публікувати свої твори в галицьких часописах народовської орієнтації “Правда”, “Зоря”, позиції яких Драгоманов не приймав, та “Записках Наукового товариства імені Шевченка”. Тут немає потреби заглиблюватися в деталі цієї полеміки, скажемо лишень, що М. Драгоманов у своїй репліці їх участі в цих часописах не тільки не заперечував, а й виступав проти взаємного поборювання національних сил. “В останні роки чимало ознак отаких як листи дд. Хв-ка (А. Кримського), Вільхівського (один псевдонім Б. Грінченка. – М. І.) й др., – писав він, – показують, що живого м’яса є досить між російськими українцями. Коли б же скорше побачити те м’ясо організованим в достойні людей тіла, скинувши з себе мертву кору, свідомо й систематично працюючим... К чорту полеміку! Хай мертві ховають своїх мертв’яків, а живі працюють, коли не в однім гурті, то в однім напрямку – всесвітнього поступу на наших національній ґрунті” [10, 8].

Таку еволюцію дослідника і громадського діяча зазначає й І. Дзюба у недавній статті “Українські усобиці як феномен світової історії”, у якій стверджує, що шлях до єднання українців Драгоманов “бачив у боротьбі за політичну свободу в Російській імперії – з тим, щоб використати її спершу для здобуття автономії, а потім і державності (всупереч поширеному уявленню про Драгоманова як принципового федераліста, він ніколи не відмовлявся від перспективи – бодай далекої – цілковитої незалежності України). Зокрема, наголошував: “Українство національне неперемінно мусить боротися з централістичними привичками не тільки великорусених українців, а також з несвідомістю й рутинною самих українських мас” [8, 115-116].

Але велика загадка та суперечливість поглядів М. Драгоманова в тому, що він, за образною характеристикою Я. Дашкевича, для пропаганди своїх ідей у європейському плані “будував незрозумілі меандри: знайомитись із Заходом не через безпосередні контакти, а за посередництвом російської публіцистики (хоча німецька й австрійська публіцистика, для прикладу, була тогочасній галицькій інтелігенції доступна в оригіналах)” [7, 298]. Це стосується як політичної, так і культурної сфери діяльності М. Драгоманова: у першій він сумнівався, що українська нація може вже виступати за право на створення самостійної держави, хоч, як слушно зазначає Я. Дашкевич, на його очах відбувалося об’єднання Німеччини та Італії, у сфері другій – що українська культура і література може досягти, за його переконанням, тільки через посередництво російської, хоч західна культура й література були відкриті для українців безпосередньо, зокрема в Галичині, утім навіть галицьких письменників він закликав іти тим шляхом. І все ж існують підстави стверджувати, що прямо стати на державницькі національні позиції Драгоманову завадила передчасна смерть. До цього вела логіка розвитку його поглядів, насамперед зневіра в російському демократизмі, який завжди закінчувався на національному питанні.

Однак і проблему федералізму в системі поглядів М. Драгоманова не можна спрощувати. С. Єфремов виводив її у концепції вченого від Кирило-Мефодіївського братства із залученням нових соціальних теорій. “Шлях до незалежності й волі особи людської, – писав він, – ішов у Драгоманова через політичну волю, а ця остання в його світогляді невідлучно зв’язувалася з волею народів, з федералістичним ладом у державному житті. В принципі і в далекій перспективі це був анархіст прудонівського типу, але на практиці він завжди залишався державником та разом і протестантом проти сучасних форм централізованої держави” [11, 465]. Ідея драгоманівського утопізму, на думку І. Крип’якевича, була нав’яна ідеями Прудона, який “уявляв собі, що автономні громади якимось способом з’єднаються в одну федерацію, знищать стару державу – передусім знищать державне військо та заведуть громадську міліцію – і розпочнеться новий період, “безначальство” [14, 274-275]. А на думку Я. Дашкевича, М. Драгоманов був “творцем оригінальної політичної доктрини”, джерела якої ведуть до декабристів та кирило-мефодіївців: “Як і кирило-мефодіївці, він переніс центр східнослов’янського політичного руху – того майбутнього, що мав виникнути, – в Україну” [7, 296]. Ця теорія була теж утопічною, що зрозумів “пізній” Драгоманов, хоч і не задекларував того, що він дійшов до перекреслення ідеї про федеральний зв’язок українських самоврядних територій у Росії та Австрії з цими ж державами, чи зрозумів, що він, по суті, такий самий український націоналіст, як ті, кому він закидав націоналізм і шовінізм [7, 30].

Саме невміння читати “пізнього” Драгоманова породило, на думку дослідника, донцовську полеміку з ним, бо до уваги бралися погляди Драгоманова 1880-х рр., а не ті, коли він заперечував сам себе. У цьому аспекті увагу

привертає запис, виявлений у щоденникових нотатках найголоснішого українського критика початку ХХ ст. Миколи Євшана (Федюшки), для якого постать М. Драгоманова була “сфінксом, психологічною загадкою” і якому дуже хотілося розгадати цього сфінкса: “Драгоманов заїлий космополіт, а оплювавши всі українські святощі, оплювавши український прапор, агітував ціле життя по всій Європі за Україну” [3, 54].

Напевно, тільки враховуючи політичні обставини, суперечності та розвиток суспільних ідей у тогочасній Європі, а також особливості характеру М. Драгоманова, можна підходити до його оцінки у публіцистичних працях М. Мухина. Вона впливала з донцовської засади інтегрального націоналізму, в основі якого лежить не позитивістський світогляд, а ідея волі й чину, орієнтація на лицарський дух воюючого, який моральним визнає не так принципи християнської етики, як те, що служить справі визволення нації. Не йдеться про пошуки істини, еволюцію, тут ідея виступає як психологічна даність, незмінна в своїй основі, тут діють альтернативи: ворог чи друг, відданий чи зрадник. У такій системі координат образ Драгоманова Мухина стає уособленням “українського Ефіяльда в українських Термопілах” (таку назву має один із розділів книжки “Драгоманов без маски”). Виникає логічне запитання: чому ж так критикували М. Драгоманова за комуністичного режиму? І ще: чи випадково у “розправах” М. Мухина цілком обійдений Драгоманов-учений, дослідник українського фольклору, один із найавторитетніших представників порівняльно-історичної школи в літературознавстві? Це утверджує нас на думці, що до драгоманівських праць М. Мухина треба підходити радше як до політичних памфлетів, у яких авторів треба було розвінчати свого ідейного противника, тому до розмови залучалося все, що мало його компрометувати в очах читача, й замовчувалося те, що виставляло його в позитивному світлі. А розвінчувати було треба, бо в академічних колах еміграції праці М. Драгоманова мали широке визнання, а ім'я його мало високий авторитет. Не випадково Високий український педагогічний інститут у Празі мав його ім'я, а ректор цього інститут професор Леонід Білецький у книжці “Основи української літературно-наукової критики” (Прага, 1925) подав ґрунтовний аналіз наукових праць патрона цього інституту.

Марко Антонович у своїх спогадах про М. Мухина зазначає: “Не можна забувати, що ціле українське життя стояло під гаслом величі Драгоманова. Йому поклонялися як українському пророкові, а вже зовсім неможливим було його критикувати. <...> А все ж таки праця М. Мухина в цій галузі була необхідна і вона властиво щойно дала ту базу, на якій тепер можна було оцінювати М. Драгоманова безпристрасно, об'єктивно” [1]. Хоча з автором цього спогаду погодитися важко, бо пристрасність і суб'єктивність пронизують кожен сторінок писань М. Мухина, але треба враховувати, що такою була атмосфера тієї доби, яка витворила відповідний стиль, що, за словами Олени Теліги, “формулює такі думки серед наглих закрутів наших днів, серед мішанини вражень, подій і тяжко уловимих меж зла і добра, мусить зуміти схопити і зафіксувати все, але з цього хаосу взяти для себе, перевівши найгострішу оцінку, лише найглибше і найтриваліше” [26, 103].

М. Мухин був у центрі цієї “мішанини вражень і подій”, “цього хаосу” і намагався вирізнити в ньому те, що вважав глибоким і тривким. Тому М. Драгоманов у його очах такий, який він у сприйнятті його односторонніх-“вістниківців”. Цілком логічно, що журнал “Вістник”, на сторінках якого друкувалася праця “Драгоманов без маски” взяв її автора під захист, коли “ліберальний” часопис “Назустріч” назвав його “відомий на празькому бруку М. Мухин”, іронічно прокоментувавши: “Але нащо така брукова напасть? Чому б не боронити

Драгоманова такою ж солідною і обоснованою працею?” [5, 925]. І хоч праця була не стільки “солідною і обоснованою” як радше політичним памфлетом, натяк на “празький брук” справді був нетактовний. За спогадами сучасників цей інтелектуал був байдужий до зовнішнього вигляду і не дбав про вигоди життя. М. Неврлий пише про це так: “Він майже завжди ходив у пом’ятому, невипрасуваному убранні, будь-якій сорочині, але завжди з метеликом або краваткою. Мешкав найчастіше у своїх знайомих, яких часто міняв, а влітку спав деколи навіть на лавці в якомусь парку чи скверику. Незважаючи на це, тримався незалежно, знав собі ціну й кожним рухом вимагав до себе пошани” [25, 611]. Такі деталі важливі для вивчення життя і творчості письменника, митця чи будь-якої творчої людини, але вони некоректні як аргумент щодо оцінки її творчого доробку. Тут потрібні інші критерії.

Прикметно, що М. Мухин не змінив свого ставлення до постаті М. Драгоманова й пізніше, у повоєнні роки, коли змінилася не тільки політична карта Європи, а й відбулася переоцінка ідеологічних пріоритетів. У 1963 р. він виступає з великою статтею “З життєпису А. Кримського” на сторінках лондонського журналу “Визвольний шлях”. Основна теза цієї статті задекларована вже в перших абзацах: “Кримський спочатку сміливо і влучно виступив проти драгоманівства, боронячи українське національне становище, але незабаром обернувся сам у драгоманівця, спантеличений своїм же співчуттям та жалем до нібито покривдженого цією полемікою Драгоманова” [17, 637]. Головним персонажем цієї студії виступає не А. Кримський, а Драгоманов і вся вона становить мовби доповнення до попередніх розправ М. Мухина. У ній міститься багато цікавих епізодів, спостережень, але автор постійно скеровує думку читача в потрібному йому напрямі, ігноруючи факти, які не вкладаються у межі його концепції. Чому все-таки Кримський від критика Драгоманова перейшов до його популяризатора? Автор не наводить аргументів, а воліє обмежитися біблійним поясненням самого А. Кримського: “Як часто буває з Савлами, що перевернулися на Павлів, я не міг після того (мовиться про толерантний відгук Драгоманова на критику Кримського. – М. І.) не пропагувати скрізь драгоманівства” [17, 637]. Так можна було сказати самому Кримському, але для дослідника цього замало.

Варто зазначити, що в погляді на постать М. Драгоманова з “вістниківцями” солідаризувалися і представники католицького угруповання в суспільному русі міжвоєнного періоду. І перші, і другі причини поразки Визвольних змагань вбачали у “відсутності єдиної мети – самостійної української держави внаслідок домінування у постреволуційній Україні соціально-демократичних гасел федералізму, активно пропагованих свого часу М. Драгомановим” [12, 231]. Так, Костянтин Чехович у статті “Михайло Драгоманов і релігія” полемізував з одним із тогочасних драгоманівців М. Григорівим щодо його твердження, що Українська Центральна Рада була оwoчeм “засіяних Драгомановим ідей українського соціалізму”, з гіркотою констатував: “На жаль, воно справді так було. Та пишатися нема чим, бо саме тому українська нація так тяжко карається під ударами дальших консеквенцій драгоманівської ідеології, м. ін. і під ударами активного безбожництва” [27, 233]. Таку позицію поділяли й інші діячі католицького напрямку – Микола Гнатишак, Микола Конрад, Петро Маркіян-Ісаїв, Іван Копач та ін.

Отже, ставлення М. Мухина до М. Драгоманова від часів “вістниківства” не змінилося, він залишився вірним цим “символам віри” як ідеалам і своїй молодості, і того творчого середовища, одним із представників та ідеологів він був. Саме у “Вістнику” формувалося коло письменників, які у своїй творчості втілювали ідеологію радикального націоналізму з культом лицарського

духу. М. Мухин був чи не першим критиком, який потрактував творчість представників цього гона як ідейно-естетичну цілісність зі спільними ознаками світогляду і стилю. У журналі “Самостійна думка”, котрий виходив у Чернівцях, він під псевдонімом “Читач” опублікував серію творчих портретів поетів націоналістичної орієнтації із широким цитуванням віршів, які склали збірку “Сучасні українські поети” (Чернівці, 1936). У “Вступних заувагах” упорядник й автор силветок наголосив, що “саме ця група (“Вістника”. – М. І.) крізь бурю й снігові завії” сучасности самостійно й гордо несе прапор національного мистецтва, незважаючи на свисти й крики з височин офіційного Олімпу львівської критики” [18, 4].

Портрети М. Мухина – не розлогі літературознавчі характеристики вміщених у збірку авторів, а короткі начерки-силуети з лапідарними коментарями окремих віршів, поданих переважно повністю. Цю збірку можна потрактувати, отже, і як мікроантологію, у якій право авторства ділять як автори наявних тут творів, так і упорядник-коментатор. Збірка охоплює одинадцять поетів “вістниківського” кола (Юрій Липа, Леонід Мосендз, Євген Маланюк, Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Максим Грива, Микола Чирський, Юрій Клен, Олена Теліга, Богдан Кравців, Олег Ольжич) та молодих поетів Закарпаття (Зореслав, Боєвір, Федір Моїш, Микола Рішко) із залученням огляду творчості Богдана-Ігоря Антонича.

Попри граничну стислість характеристик, критик зумів віднайти в кожного з авторів ознаки його індивідуального стилю. Так, у поезії Ю. Липи він вирізняє ощадність вислову, суворість тону, героїчне начало, піднесене до трагізму зі знаком немилосердя на щиті (“Я взяв собі за знак немилосердя...”), символіку українського бароко, у поезії Л. Мосендза вокремлює інтелектуальне начало з уведенням у структуру художнього образу наукової термінології, а в О. Ольжича – археології та історії. У Є. Маланюка дослідникові імпонують історіософські мотиви з римським та варязьким началом, в О. Стефановича та Ю. Дарагана – “відблиски з давноминулого” княжих часів, у Ю. Клена – відгомін неокласичної традиції. З поезією Б. Кравціва критик пов’язує розрив “штучного круга, який від повоєнного п’ятнадцятиліття тісним колом огорнув львівських поетів” [18, 96], не пояснивши, щоправда, про що йдеться. У розділі “Верховинська ватра” з’являється ім’я Б.-І. Антонича з наголосом на оживленні у творчості поета “праджерела стародавнього українського поганства” [18, 120].

М. Мухин здійснює ще один творчий проект – створює панорамну картину українських мотивів у польській, російській та французькій літературах, публікує рецензії на книжки та окремі публікації із цієї проблематики. Можливості робити це давали бібліотеки Праги, які містили не тільки книжкові видання різних країн, а й новинки періодики. Водночас М. Мухин виступає переважно не як історик літератури чи компаративіст, хоч ці аспекти теж наявні в його публікаціях, а знову ж таки як літературний критик, який стежив за літературним процесом по свіжих слідах, до того ж критик із загостреним політичним чуттям, який крізь призму літератури вловлює повів духу часу.

Перший огляд із цієї проблематики “Українські мотиви у літературі польській та московській останніх років (“Книголюб”, 1928, кн. 3/4) містив радше бібліографічну фіксацію творів польських та російських письменників на українську тематику. Автор називає твори польських письменників “На Поділлі” Артура Грушецького, “Народжені на одній землі” Дольмара, “Тіні” Сосновського, які, на його думку, не мають мистецької вартості, зате оповідання Ярослава Івашкевича та Ксаверія Глінки сповнені почуття й туги за неповторними дитячими роками, проведеними в Україні.

У творах російських письменників Михайла Голодного, Едуарда Багрицького, Михайла Светлова, Ніколая Ушакова, Семена Кірсанова, Ніколая Асєєва зазначено нахил до вживання української лексики, перегуки мотивів з українським фольклором, творчістю Тараса Шевченка, Павла Тичини... Відчувається, що автор добре обізнаний із російською поезією, але воліє зупинятися тільки на українських реаліях та особливостях поетики, зокрема засобах ритмомелодики, де вбачає українські сліди, але не торкається змісту цих творів, позиції авторів. Навіть коли йдеться про такий антиукраїнський твір як роман Михайла Булгакова "Біла гвардія".

Як критик, М. Мухин, імовірно, відчуває, що читач хотів би знати про трактування суспільних процесів в Україні того часу, тому він повертається до цієї теми й публікує додатком до названої статті ще дві окремі: "Українські мотиви в польській літературі останніх років" ("Книголюб", 1929, кн. 1/2 та) та "Україна в московській літературі останніх років" ("Книголюб", 1930, кн. 3/4).

Щодо польської літератури, то імена письменників (за винятком хіба що Ярослава Івашкевича та Казимира Вежинського) маловідомі сучасному українському читачеві, втім названі твори викликають інтерес з огляду на трактування складності українсько-польських стосунків, які склалися у 1920-ті рр. після поразки Визвольних змагань і приєднання західноукраїнських земель до Польщі.

У деяких текстах відчувається ідилічна туга за Україною як Аркадією – країною чудових краєвидів і безтурботного життя, як в оповіданні Я. Івашкевича "Осінні роки". Дія відбувається тут у 1826 р.: дідич Стефан, повернувшись із мандрів по Анатолії до свого маєтку в Україні, лише тут відчуває, "як тужив за Україною". Знаходимо у творах сцени мандрівки із чумацькою валкою та постої у корчмах ("Марення" Гавронського). Але сучасність вривається дисонансом у спогади-марення. М. Мухин переказує ситуацію одного з таких творів: "Брат з того боку. Новела нового націоналізму" Казимира Лечицького. В українському містечку дівчина-католичка Галя стала полькою, коли учитель із Польщі відкрив тут школу. Але сюди прибув український хлопець, посланий підпільною організацією для агітаційної роботи. Між ними виникла політична дискусія. Галя стверджує, що під час польсько-української війни Польща захищала Східну Галичину. Юнак заперечує їй, що тут переважає українське населення. "Ми культурніші", – захищається Галя. "Тоді віддайте Познанщину німцям", – відповідає на це юнак. Галя не знайшла аргументів для заперечення, вона видала хлопця і його стратили. Це так вплинуло на дівчину, що вона отруїлася і загинула. На слідстві поляк сказав, що в цій ситуації скривджена Польща, бо про українського юнака співатимуть пісні, а матері народять синів, котрийсь із яких стане майбутнім Хмельницьким. Отже, твори поляків не всуціль були шовіністичними. М. Мухин цитує слова одного польського критика щодо текстів про Львів: "Виявляється, що можна мешкати у Львові і про українців знати стільки само, скільки знає який-небудь парижанин" [19, 50].

Натомість у творах російських письменників критик спостерігає зовсім відмінну тенденцію. Ось кілька епізодів із текстів, які М. Мухин наводить для характеристики стосунків між росіянами і українцями після більшовицького перевороту 1917 р.: "Артем Вєсьолий, що в його оповіданнях дія відбувається на Кубані та Чорноморрі у 1917–1918, в оповіданні "Реки огненные" <...> примушує своїх героїв – колишніх матросів – віддаватися солодким спогадам про те, як то вони в рядах червоної армії били "хохлів": "Мишка, захлѣбываясь пьяной икотой, оживлял в памяти пережитые радости: "Залетишь в хутор – разливное море: стрельба, крик, буй, кровь, хата в огне! Сердце в огне!" [20, 34]. Наводить критик також конфлікт між українцями з Таврії й донськими козаками в першій частині роману Михайла Шолохова "Тихий Дон": "Эй, хохол!

Дорогу давай, на казачьей земле живёшь, сволочуга, да ишо дорогу уступить не хочешь” [20, 35].

У вірші Ніколая Ушакова “Сказание” сцена параду українських військ Української Народної Республіки на Софійській площі 19 грудня 1918 р. зображена в карикатурному плані – як антитеза до “Золотого гомону” Павла Тичини:

И стужа нависла ледком по усам,
По сурмам и добрым бекешам,
Загоны топтались на месте, а сам
Петлюра был бледен и спешен.

Хоругви и звоны неслись над паром
Мерлунок и шапок, оставив
Мохнатые морды ввысь, смеялись
Селянские шакапы [20, 47].

Персонажами творів російських авторів часто виступають євреї, які звісно ж на боці червоних, а до героя вірша “Хлеб” Мойсея Лібензона на допомогу приходять цар Давид і пророк Мойсей – із червоною зіркою і наганом в руці.

М. Мухина цікавить не тільки образ України та українців у художніх текстах російських авторів, а й науковий підхід до української проблеми російських учених. І тут спостерігаємо прикметну ситуацію, а саме дивовижну однакості позицій комуністичних та еміграційних російських авторів. Це передусім модернізація (у кожній з гілок по-своєму) російської імперської ідеології. Автор звертає увагу на те, що російські емігранти на Заході раптом стали приділяти особливу увагу Києву. Г. Федотов (Богданов) у статті “Три столиці” (“Версты”, 1926, № 1) пише: “Про Київ видається дивним говорити в наші часи. Ми самі в недавньому минулому легко зрікалися і київської слави і неслави, виводячи свій рід з Оки та з Волги. Ми самі віддали Україну Грушевському й підготували самостійників. Чи став коли-небудь Київ у центрі нашої мислі, нашої любови? Дивовижний факт: нова російська література цілковито оминула Київ” [21, 7]. В іншій статті (“Чи буде існувати Росія?”) той самий автор вважає “наших братів по крові – малоросів чи українців” найбільшими ворогами Росії і в цьому вбачає найбільшу проблему нової Росії. У чому полягає ця ненависть, він не пояснює, а що стосується ставлення Росії до України, то її красномовно демонструють сучасні події.

Імперські погляди М. Мухин виразно виявляє у працях таких відомих дослідників старої академічної школи, як Ніколай Трубецької і В’ячеслав Іванов: для першого Київ – мати російського православ’я, а другий пропонує так зближувати українську і російську мови на базі староболгарської (церковнослов’янської), щоб вони злилися воєдино, “український народ цим не знеособиться, він стане одне з російським народом, він прилучиться (“сопричастится”) до “душі” Пушкіна й Толстого, як свого часу прилучився до неї Гоголь, своєю чергою збагативши “російську душу” [21, 12]. Як бачимо, російські гасла від того часу до сьогодні змінилися не дуже, тільки стали агресивнішими й перейшли у сфери практичної політики.

Риторика ідеологів більшовицької Росії дещо різнилася, була насиченою марксистською фразеологією, а суть залишалася такою ж. У статті “Нова література щодо українського питання у Советській імперії”, написаній за матеріалами збірника “Революция и национальный вопрос. Документы и материалы по истории национального вопроса в СССР в XX веке” (Москва, 1930), М. Мухин зазначав, що в ньому багато уваги присвячено позиції Леніна щодо України за часів уряду Керенського. Але фальшиво подаються причини співчуття Леніна Україні. І зрозуміло чому. Ленін у своїх статтях та промовах виступав проти політики Керенського щодо України, але робив це тому, що був в опозиції до цього уряду, “коли ж Ленін захопив владу у свої руки, то негайно оповістив хрестовий похід цій самій колись ним так демагогічно і галасливо бороненій Україні” [22, 5].

М. Мухин у своїх думках і висновках спирався на праці своїх сучасників, зокрема і в оцінках московської політики. У цьому аспекті привертає увагу його стаття “Освальд Шпенглер про москалів”. Ім’я цього німецького філософа й культуролога було відоме в Україні за його працею “Присмерк Європи”, відгомін ідей ученого знаходимо у статтях Миколи Хвильового та Олега Ольжича. Мухин звертає увагу читача на працю німецького дослідника “Світові держави й світові війни”, у якій серед інших держав фігурує й Росія. Автор дослідження стверджує, що Росія – це Азія, до того ж Азія значно більше, ніж Японія, що належить до Азії лише географічно. Росія належить до Азії духовно і психологічно [23, 727], а відтак дає характеристику вже більшовицькій Росії. “Більшовицьке царство”, – стверджує учений, – не є жодною державою в нашій розумінні. Воно складається так само, як Кіпчак, держава “Золотої Орди” монгольських часів, з пануючої Орди, – що зветься комуністичною партією, – з головачами та всемогутнім ханом – і з стократ чисельнішої, підбитої безправної маси. Від класичного марксизму тут є дуже мало, крім назв та програм, в дійсності панує татарський абсолютизм, що розгойдусь й винищує світ, абсолютно безоглядний, брудний, жорстокий, з убивствами як буденним засобом управління з щохвилинною можливістю появи Джінгізхана, що згорне Азію й Європу” [23, 725].

М. Мухин написав і розлогу статтю “Україна в сучасній (1920–1930) французькій літературі”. У ній, однак, не йдеться про відображення подій в сучасному або минулому, ні про українців. Дослідник поставив собі скромніше завдання: “Звернути увагу українського читача на згадки про Україну, розсіяні в новітнім краснім письменстві” Франції [24, 11]. Творів минулих століть про Україну він торкається тому, що вони вже, на його думку, проаналізовані з достатньою повнотою. Та все ж підхід, який обрав автор огляду, не позбавлений інтересу, надто, що торкається він тут і образу Гетьмана Мазепи у праці Вольтера та поемі Віктора Гюго, згадує опис України Гійома Левассера Боплана, зацікавлення Козаччиною Проспера Меріме, доволі широко аналізує “Лист турецького султана до козаків та “Відповідь запорозьких козаків” Гійома Аполлінера, який був фактом тогочасного літературного процесу. М. Мухин подав дослівний переклад цього твору французького поета польського походження (родинне прізвище якого Аполінарій Костровицький).

Крім обширних оглядів, про які йшла мова і які вимагали систематичного перегляду періодичних видань, М. Мухин писав відгуки на конкретні публікації, робив уточнення і коментарі до них тощо. Так, він укладає бібліо-іконографію “Гетьман Мазепа у світовій літературі та мистецтві” (“Книголюб”, 1932, кн. 1/2). Рецензуючи книжку Ілька Борщака “Шевченко у Франції. Нарис із історії французько-українських взаємин” у перекладі Михайла Рудницького (Львів, 1933), докоряє авторові за те, що він використав тільки матеріали, які були вже в науковому обігу, не шукаючи нових фактів. Як приклад наявності таких матеріалів, він наводить працю Івана Муратова, радить пошукати слідів Шевченка у Провансі, Бретані, Басконії.

Безперечно, у цій статті охоплено далеко не всі аспекти діяльності Михайла Мухина, тим більше не всі його публікації, та навіть із цього ескізного портрета виразно окреслюються контури цілісної особистості, сповненої почуття самопожертви й відданості національній ідеї, котрій присвятив своє життя. У ньому справді було щось сковородинське, але сковородинське не в тому сенсі, що світ його не впіймав, а в аристократизмі його духу, що вищий від зовнішніх обставин життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович М. Михайло Мухин // *Українське слово* (Париж). – 1969. – 4 січ.
2. Антонович М. Михайло Мухин // *Українське слово* (Париж). – 1974. – 29 верес.
3. Бабій О. Микола Євшан (Федюшка). Життя і творчість. – Львів, 1929.

4. *Визвольний шлях* (Лондон). – 1874. – Ч. 9/10.
5. *Вістник*. – 1935. – Т. 4. – Кн. 2.
6. *Грінченко Б.* Над труною М. Драгоманова / П. Вартовий // *Народ*. – 1895. – Ч. 12.
7. *Дашкевич Я.* З важким болем до ювілейного драгоманівського року // *Дашкевич Я.* Постаті. – Львів, 2007.
8. *Дзюба І.* Українські усобиці як феномен світової історії // *Дзюба І.* Від чорносотенців ХХ століття до українофобів століття ХХІ. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011.
9. *Донцов Д.* Драгоманов і ми // *Донцов Д.* Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010.
10. *Драгоманов М.* Де тонко, там і рветься // *Народ* – 1897. – Ч. 78.
11. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Femina, 1993.
12. *Комариця М.* За що “католики” й “націоналісти” не любили Михайла Драгоманова? // *Вісниківство*: Літературна традиція та ідеї. Збірник: Вип. 2. – Дрогобич: Посвіт, 2012.
13. *Кримський А.* Лист до М. Павлика / Хванько А. / А. Кримський // *Кримський А.* Твори: У 5 т. – К.: Наук. думка, 1972. – Т. 2.
14. *Крин’якевич І.* Історія України. – Львів: Світло, 1990.
15. *Маланюк Є.* Рильський в п’ятдесятиліття // *Маланюк Є.* Книга спостережень. – К.: Дніпро, 1997.
16. *Мухин М.* Більше світла: М. Драгоманов (1841–1995) на тлі своєї доби // *Самостійна думка* (Чернівці). – 1936. – Кн. 9/17.
17. *Мухин М.* З життєпису академіка А. Кримського // *Визвольний шлях* (Лондон). – 1963. – Ч. 6.
18. *Мухин М.* Сучасні українські поети. – Сєрпанти (Чернівці), 1936.
19. *Мухин М.* Українські мотиви в польській літературі останніх років // *Книголюб* (Прага). – 1929. – Кн. 1/2.
20. *Мухин М.* Україна в московській літературі останніх років // *Книголюб* (Прага). – 1930. – Кн. 1.
21. *Мухин М.* Мальбург в похід рушає // *Студентський вісник* (Прага). – 1930. – Ч. 7/8.
22. *Мухин М.* Нова література щодо українського питання в советській імперії // *Студентський вісник* (Прага). – 1931. – Ч. 1/2.
23. *Мухин М.* Освальд Шпенглер про москалів / Гридень / М. Мухин // *Самостійна думка* (Чернівці). – 1934. – Ч. 9/10.
24. *Мухин М.* Україна в сучасній французькій літературі // *Студентський вісник* (Прага), 1930. – Ч. 11/12.
25. *Неврлий М. М.* Мухин і літературна молодь Закарпаття // *Неврлий М.* Минуле й сучасне: Збірник слов’янознавчих праць. – К.: Смолоскип, 2009.
26. *Теліга О.* До проблеми стилю // *Теліга О.* Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006.
27. *Чехович К.* Михайло Драгоманов і релігія // *Мета*. – 1939. – Ч. 5.

Отримано 8 травня 2015 р.

м. Львів

